

A SZINKÓPA GYAKORISÁGA A KÉSEI LATIN NYELVBEN A FELIRATOK TANÚBIZONYSÁGA ALAPJÁN*

Adamik Béla

I. Bevezetés

A hangsúlytalan magánhangzók kiesésének vagy törlésének, azaz a szinkópának¹ a császárkori és kései latinbeli gyakoriságát illetően eltérő vélemények fogalmazódtak meg az irodalomban. A feliratos anyagot vizsgáló korábbi munkák szerint a szinkópa mindvégig ritka és elszigetelt jelenség volt a korszak nyelvében: Gaeng szavaival „nem volt különösképpen elterjedt”, Omeltchenko megfogalmazásában „nem volt általános jelenség a vulgáris latin feliratokon”, Cross egyenesen pedig „a szinkópa meglepő hiányáról” ír a feliratos anyagot feldolgozó munkájában.²

Mások azonban a szinkópa kései latin „masszív” adatoltsága és gyakorisága mellett foglaltak állást, elsősorban egy kései latin hibalistában, az ún. *Appendix Probi*-ben a szinkópa példái-
nak gyakoriságára, továbbá néhány szókészleti elem szinkópált változatának egységes újlatin/román folytatásaira hivatkozva. Itt elsősorban Väänänen álláspontja gyakorolt nagy hatást az irodalomra, aki szerint: „a szinkópa egy kiemelkedően populáris vagy familiáris jellegű jelenség; hiszen az *Appendix Probi* hibalistáján szereplő 227 tétel közül 25 vonatkozik a szinkópára”.³ Väänänen hatása egyértelműen látszik Loporcaro tanulmányán, hiszen megfogalmazása szerint: „a hátulról számított harmadik, hangsúlyos szótag utáni magánhangzók szinkópájának, kiesésének világosan közös, össz-román magja van, amelyik a kései latinban gyökeredzik, ahol nagy tömegben adatolt (*massively attested*): az *Appendix Probi* számos példát nyújt olyan stigmatizált népies formákra, mint *calda* CALIDA helyett, *oclus* OCULUS helyett, *vetlus* VETULUS és *viridis* VIRIDIS helyett, amelyeknek általánosan használatban kellett lenniük a korabeli (5. század közepe) beszélt nyelvben, mert az összes román/újlatin folytatás a szinkópált alakra megy vissza.”⁴

* Jelen tanulmány ADAMIK (közlésre elfogadva) magyarra átdolgozott változata, mely a „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa: 3. szakasz” című, K 108399 ny. sz. OTKA-projekt keretében készült.

¹ A szinkópa jelenségek tömör nyelvtörténeti áttekintését nyújtja ADAMS 2013, 90–100.

² GAENG 1968, 288: „Syncope ... is not particularly widespread”, OMELTCHENKO 1977, 457: „syncope was not a common phenomenon in Vulgar Latin inscriptions”, CROSS 1930, 99: „In general, throughout the whole of the Roman world... there is a surprising lack of syncope”.

³ VÄÄNÄNEN 1981³, 41: „La syncope est un phénomène d’aspect éminemment populaire ou familial. Sur 227 «fautes» relevées dans l’*Appendix Probi*, 25 se rapportent à la syncope.” (ADAMS 2013, 91. is idézi). Megjegyzem, hogy Väänänen szóhasználatában a „la langue populaire et familière” kifejezés általában a vulgáris latinra, vagy arra is vonatkozik.

⁴ LOPORCARO 2011, 58-59: „Syncope of the post-tonic vowel of proparoxytones, especially, clearly has a common (pan-Romance) core, rooted in (late) Latin, where it is massively attested [kiemelés tőlem]: the *Appendix Probi* offers several examples of proscribed popular forms like *calda* for CALIDA ‘hot’, *oclus* for OCULUS ‘eye’, *vetlus* for VETULUS ‘old’, *viridis* for VIRIDIS ‘green’, which must have been in common use in the spoken language of the time (probably mid fifth

ADAMIK Béla

Ugyanakkor Loporcaro felhívja a figyelmet a szinkópa újlatin/román folytatásainak régóta ismert egyenetlenségeire is, és arra a tényre, hogy a nyugati román nyelvekben jóval szélesebb körben érvényesült, mint a keleti román nyelvekben.⁵ Röviden, a szinkópa késő latin gyakorisága mellett elsősorban az *Appendix Probi*-beli viszonylag magas aránya (226 : 25 = 11%) és néhány szinkópált forma egységes román/újlatin folytatása miatt szoktak érvelni.

A szakirodalomnak ezt a mindkét irányba végletesen általánosító és leegyszerűsítő képét (ti. hogy a szinkópa vagy mindenütt és mindenkor ritka, avagy mindenhol és mindig gyakori volt) Herman József próbálta árnyalni egy rövid, de gondolatgazdag tanulmányában. Herman (1990=1984: 56-59) saját metodológiájára épülő kutatásai alapján úgy találta, hogy a birodalom latin nyelvű területe a vizsgált jelenség tekintetében egyáltalán nem volt homogén: kutatásai releváns különbségeket tártak fel a szinkópa földrajzi és időbeli elterjedtsége tekintetében (pl. Észak-Itália keleti és nyugati része között, vagy Gallia különböző részeinek korai és kései szakaszai között). Herman ugyanakkor eredményeit ideiglenesnek tekintette, és felhívta a figyelmet az egész kérdés újbóli, részletes vizsgálatának szükségességére.⁶

A következőkben, folytatva Herman József kutatásait, módszertanát aktualizálva, ezt a vizsgálatot kívánom elvégezni, a „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisában” rögzített adatok célirányos elemzésével.⁷

II. Metodológia

Vizsgálataink középpontjába a szinkópa viszonylagos gyakoriságát, relatív frekvenciáját fogjuk állítani, azaz, Herman metódusát követve, a szinkópa gyakoriságát más, pusztán fonológiai jellegű hibatípusokhoz mérve fogjuk meghatározni a vizsgált területeken és korszakokban.⁸ Először, a szinkópa gyakoriságát az összes magánhangzói és mássalhangzói hiba arányához képest fogjuk meghatározni: ezeket a lényegében tagolatlan megoszlásokat a vizsgált területekre vo-

century...) and underlie all Romance outcomes.” LOPORCARO 2011, 59 példái: „CALIDAM ‘hot’ > CALDAM > Fr. *chaude*, It. *calda*, Log. (Srd.) *kalda*, Rom. *caldă*; FRIGIDAM ‘cold’ > FRICDAM > Fr. *froide*, It. *fredda*, Log. (Srd.) *fritta*; VIRIDEM ‘green’ > VIRDEM > Fr. *vert*, It. *verde*, Log. (Srd.) *bilde*, Ro. *verde*; OCULUM ‘eye’ > OCLUM > Fr. *oeil*, It. *occhio*, Log. (Srd.), ‘o:ʒu, Ro. *ochi*.”

⁵ LOPORCARO 2011, 59: „on the other hand, syncope clearly developed at a different pace and to different extents in the individual languages: HEDERAM ‘ivy’ Sp. *hiedra*, Pt. *hera*, Cat. *eura*, Prv. *elra*, (OFr. *iere* >) Fr. *lierre* vs. It. *edera*, Ro. *iederă* (...) A general tendency can be recognized, with western Romance displaying more extensive syncope than eastern, and Italy and Sardinian in between.”

⁶ HERMAN 1990=1984, 57: „la question mériterait d’ être réexaminée en détail”.

⁷ A továbbiakban Adatbázisként hivatkozunk rá (hozzáférhető a <http://lldb.elte.hu/> oldalon); az Adatbázis és metodológiája bemutatását lásd ADAMIK 2010 és 2012.

⁸ Vizsgálatunkból kizártuk a párhuzamosan névszói vagy igei morfoszintaktikai kódolású digitális adatlapokat (tehát amelyek alternatív kódja a ‘Nominalia’ vagy a ‘Verbalia’ című kódlistákról került beillesztésre), és a pusztán fonológiai kódolású adatlapokat vettük csak figyelembe (tehát amelyek fő kódjai a ‘Vocalismus’ vagy a ‘Consonantismus’ nevű kódlistákról került beillesztésre), mint a *tumulo* helyetti TVMOLO (pl. LLDB-2977), a *septimo* helyetti SEPTIMO (pl. LLDB-13780) és a *vixit* helyetti VISIT (pl. LLDB-7660) stb. Erre azért volt szükség, mert az olyan formák mint az *annos* helyetti ANNVS (pl. LLDB-11843), a *menses* helyetti MENSIS (e.g. LLDB-7012), a *cohortis* helyetti CORTI (pl. LLDB-14045), a *voluntatem* helyetti VOLVNTATE (pl. LLDB-4158), a *iacet* helyetti IACIT (LLDB-14646) és a *quiescit* helyetti QVIESCET (LLDB-8079) stb. alakok nemcsak fonológiai, hanem morfoszintaktikai alapon is magyarázhatók (deklinációs, esetteni és konjugációs keveredésekkel) – egymástól elválasztathatatlanul. Ugyancsak ezért kizártuk a párhuzamosan ‘Syntactica etc.’ alternatív kódolású lapokat is, úgy mint az archaimusként is értékelhető *vivus* helyetti VIVOS (pl. LLDB-231) és a rekompozícióval is magyarázható *perdidit* helyetti PERDEDIT (pl. LLDB-4335) stb. alakokat.

natkozó első és harmadik diagram fogja prezentációnkban ábrázolni. Ezt követően, a vizsgált területekre vonatkozó második és negyedik, tagoltnak nevezhető diagramban a szinkópát immár két fő típusára, a hangsúlyos szótag utáni, azaz poszttonikus és hangsúlyos szótag előtti, azaz pretonikus típusára tagolva fogjuk görcső alá venni, de e két szinkópatípus gyakoriságát immár csak – leszűkített módon – az *eli* és *o/u* magánhangzó-fúziók számarányához fogjuk viszonyítani. A szinkópatípusok gyakoriságát, s egyben produktivitását ugyanis reálisabban tudjuk megítélni, ha számarányukat ehhez a két valóban produktív és a vulgáris latin nyelvfejlődés szempontjából alapvető változás számarányaihoz viszonyítjuk.⁹

Végül, mindegyik vizsgált provinciához egy táblázatot mellékelünk, melyek tartalmazzák a pretonikus és poszttonikus szinkópák adatait, köznévi (KN) és tulajdonnévi (TN) előfordulásaik szerinti bontásban. Ennél jóval fontosabbak azonban e táblázatok alsó, „Kontrasztok” című részei, amelyek olyan szavakat tartalmaznak (pl. mint *titulus* és *tumulus*), amelyeknek adatolt mind a szinkópált változata (pl. *titlum* és *tumlum*), mind a szinkópátlan, de más típusú hibát viszont tartalmazó variánsa (pl. *tetolo* és *tomolo*), vagy csak ez utóbbi, azaz szinkópátlan, de amúgy hibás változata. E kontrasztív módszer segítségével, amelyet Herman József alkalmazott először említett tanulmányában (1990=1984, 58), jól tesztelhetjük a szinkópa valódi jelenlétét vagy hiányát: ugyanis, ha számos példánk van szinkópátlan, de amúgy hibás változatra egy adott területen és korszakban (pl. *tetolo* vagy *tomolo*), de nincsen példánk, vagy csak elszigetelt példái vannak a szinkópált változatoknak (pl. *titlum* vagy *tumlum*),¹⁰ akkor a szinkópa hiányát valódi nyelvi ténynek kell tekintenünk, és nem tulajdoníthatjuk azt, például, a normatív írásmód amúgy mindent elfedő hatásainak (ergo a *titulum* és *tumulum* normatív írásmódok irrelevánsak).

⁹ A hangsúlyos szótag utáni, és hangsúlyos szótag előtti szinkópa megnevezése az Adatbázis a 'Vocalismus' nevű kódlistájában 'syncope praetonica' és 'syncope posttonica'. Az Adatbázisban 'epenthesis seu anaptyxis' alatt kódolt, bontóhangnak is tekinthető (viszonylag ritka) betoldott betűkkel (pl. a *patri* helyetti PATERI, pl. LLDB-611) itt nem foglalkozunk, mert egyrészt nagyon kevés köztük a valóban (esetleg) bontóhangnak (is) tekinthető betűbetoldás (talán a *Daphnis* helyetti DAFINIS ilyen, LLDB-7927), másrészt, noha az anaptyxist az irodalomban sokszor a szinkópával együtt tárgyalják (pl. GAENG 1968, 272–273.), annak egyfajta hiperkorrekciójaként, valószínűleg semmi közük sincsen egymáshoz, vö. LEUMANN 1977, 104.

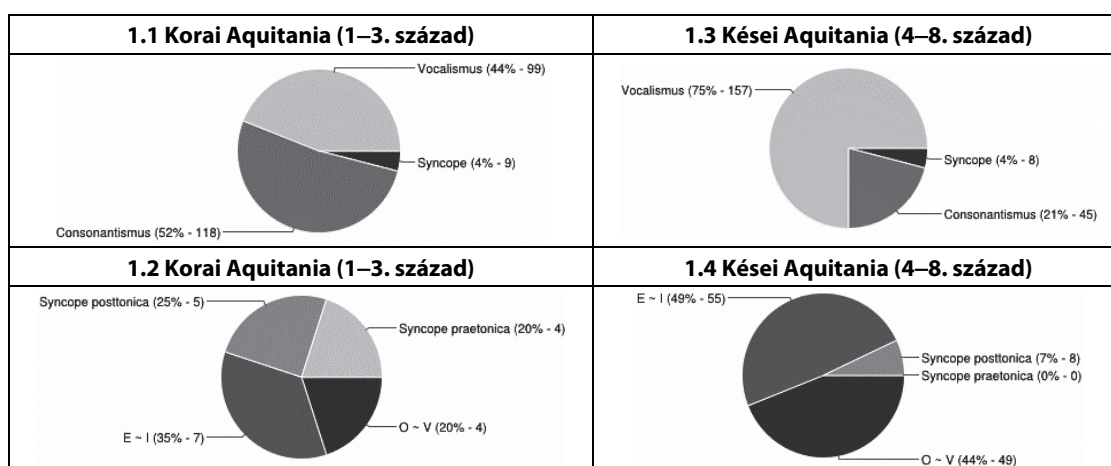
¹⁰ A *titulus* újlatin folytatásaihoz vö. REW no. 8761: az olasz dialektális *tekkyo*, *tecchio* alakok egy **tęklo* < **titlo* alakra mennek vissza (mint *vecchio* < *veclo* < *vetulus*). A *tumulus* folytatásaihoz vö. REW no. 8982 ol. *tombolo*, *tombola*.

¹¹ Nagyjából ugyanazokat a területi egységeket választottuk ki elemzésre, mint Herman: a négy galliai tartomány közül Aquitaniát, Belgicát és Narbonensist, az észak-itáliai provinciák közül Venetia-Histriát, az illyricumiak közül pedig Dalmatiát. E területeket két időszakot tekintve veszem görcső alá. 1. kora császárkor, azaz a Kr. u. 1–3. évszázad feliratos anyaga, és 2. késő császárkor, azaz a 4. századtól induló periódus, amelyik az adott terület történetétől és feliratos anyagának adatoltságától függően az 5–6., vagy a 7., esetleg a 8., sőt néha a 9. századig is tart.

III. Kvalitatív és kvantitatív elemzés¹¹

1. Aquitania

Lássuk hát ezek után a vizsgálatba bevont területeket, először a galliai provinciákat, s azon belül is Aquitániát, az egyes számú diagramcsoport tükrében.¹²

1. diagramcsoport. Aquitania¹³

Az 1.1-es (226 adat = 100%) és az 1.3-as (210 adat = 100%) tagolatlan diagramok alapján úgy tűnik, hogy Aquitania korai és kései adatprofilja között, legalábbis a szinkópa tekintetében, nincsen semmilyen különbség: aránya mindkét vizsgált korszakban alacsony, a koraiban 4% (= 9 adat) a késeiben szintén 4% (= 8 adat). Ha azonban megnézzük az 1.2-es (20 adat = 100%) és az 1.4-es (112 adat = 100%), leszűkített tartalmú, tagolt diagramokat is, egy ezzel teljesen ellentétes kép bontakozik ki előttünk: míg a két szinkópatípus közös aránya a korai korszakban 45% volt (SyPr 20% + SyPo 25%), a kései korszakban ugyanez 7%-ra csökkent (SyPr 0% + SyPo 7%).¹⁴ S fordítva, az *e/i* és *o/u* hangszín-fúziók aránya a korai 55%-ról (35% + 20%) a kései korszakban 93%-ra emelkedett (49% + 44%).¹⁵

E két egymással ellentétes folyamat nyelvi valóságát megerősítik az 1. táblázat Kontrasztok részének adatai is.

¹² E provincia adatait Fodor Krisztina rögzítette a következő gyűjteményekből: ILA, CIL, RICG, AE és ILTG (a korpuszrövidítések feloldását lásd az Adatbázisban, pl. a kereső modulban, a bibliográfia elemnél, a cím választásánál; az Adatbázis korpuszrövidítései néhány kivételtől eltekintve megegyeznek az EDCS epigráfiai adatbázis rövidítéseivel, vö. <http://www.manfredclauss.de/abkuerz.html>).

¹³ A tanulmányban közölt diagramokat az Adatbázis keresőelemére telepített diagram-ábrázoló modul segítségével hoztuk létre (a 2013. 12. 31-i állapot szerint).

¹⁴ A korai korszak adatait az Adatbázisban a következő LLDB-számú adatlapok tartalmazzák: 158, 163, 1320, 1340, 1349, 1365, 2777, 2826, 21666 (= 9), a kései korszakéit pedig a következők: 2931, 2938, 2941, 2950, 3193, 3198, 3226, 3959 (= 8); a datálatlan, és ezért figyelmen kívül hagyott adatlapok pedig ezek: 2651, 3033, 3373 (= 3).

¹⁵ Az *eli* és *ou* hangszín-fúziók korai korszakbeli adatai a következők (a kódnevet mindig az adatszám követi): *i > E*: 1, *é > I*: 1, *é > I*: 3, *e > I*: 2 (= 7) és *ú > O*: 2, *o > V*: 1, *u > O*: 1 (= 4); a kései korszakbeli adatok pedig a következők: *i > E*: 5, *é > I*: 15, *e > I*: 3, *i > E*: 30, *e > I*: 2 (= 55) és *ó > V*: 1, *ú > O*: 20, *u > O*: 20, *o > V*: 8 (= 49).

A szinkópa gyakorisága a kései latin nyelvben...

1. táblázat. Aquitania

Korai Aquitania (1–3. század)			Kései Aquitania (4–8. század)		
syncope praetonica 4			syncope praetonica 0		
KN 1	MONMEN = <i>monumentum</i>		KN 0		
TN 3	PEQLIA RIS = <i>Peculiaris</i> , PROCLIANI = <i>Proculiani</i> (2)		TN 0		
syncope posttonica 5			syncope posttonica 8		
KN 3	AVNCLVS = <i>avunculus</i> , SOLDA = <i>solida</i>		KN 8	HVMLIS = <i>humilis</i> , DOMNI = <i>domini</i> (5), SPIRTVS = <i>spiritus</i> , SCLO = <i>saeculo</i> (prose)	
TN 3	DOMNA = <i>Domina</i> , MASCLI = <i>Masculi</i> , PROCLAE = <i>Proculae</i>		TN 0		
syncope 1	Kontrasztok	egyéb 1	syncope 0	Kontrasztok	egyéb 19
MONMEN = <i>monumentum</i> / <i>monimentum</i>		MONIMINTO = <i>monumentum</i> / <i>monimentum</i>	[*TVML0 = <i>tumulo</i>]		TOMVLO (3), TVMOLO (3), TOMOLO (12), THOMOLO = <i>tumulo</i>

Míg ugyanis a korai Aquitania anyagában ugyanabból a szóból (ti. *monumentum* / *monimentum*) párhuzamosan adatolt egy szinkópált (MONMEN) és egy szinkópátlan, de amúgy hibás változat (MONIMINTO), addig Aquitania kései anyagában a *tumulus* szónak egyetlen szinkópált formáját (mint a Dalmatiában adatolt *TVML0) sem tudtuk a számos, szinkópátlan, de számos (19) más hibát tartalmazó változathoz (mint pl. TOMOLO) társítani. Röviden, a kései Aquitániában a szinkópa erősen visszaszorulóban volt.

2. Belgica

A második vizsgálatba vont provincia szintén galliai: Belgica¹⁶ provincia adatszerkezetét lássuk a 2. *diagramcsoport* tükrében.

Már a 2.1-es (192 adat = 100%) és 2.3-as (291 adat = 100%) tagolatlan diagram nyilvánvaló különbséget tár fel Belgica provincia korai és kései profilja között. A szinkópa korai, már eleve nem túl magas 5%-os aránya a kései korszakban 0%-ra csökkent. Még látványosabb a csökkenés mértéke, ha a 2.2-es (18 adat = 100%) és a 2.4-es (137 adat = 100%) tagolt, leszűkített tartalmú diagramokat vesszük figyelembe. A két szinkópatípus együttes aránya ugyanis a korai korszak 50%-áról (SyPr 33% + SyPo 17%) csökkent 0%-ra (SyPr 0% + SyPo 0%) a kései korszakban!¹⁷ Már szinte említést is alig érdemel, hogy ezzel párhuzamosan természetesen az *eli* és az *o/u* fúziók aránya a korai 50%-ról (28% + 22%) a kései 100%-ra (69% + 31%) emelkedett.¹⁸ A szinkópa teljes

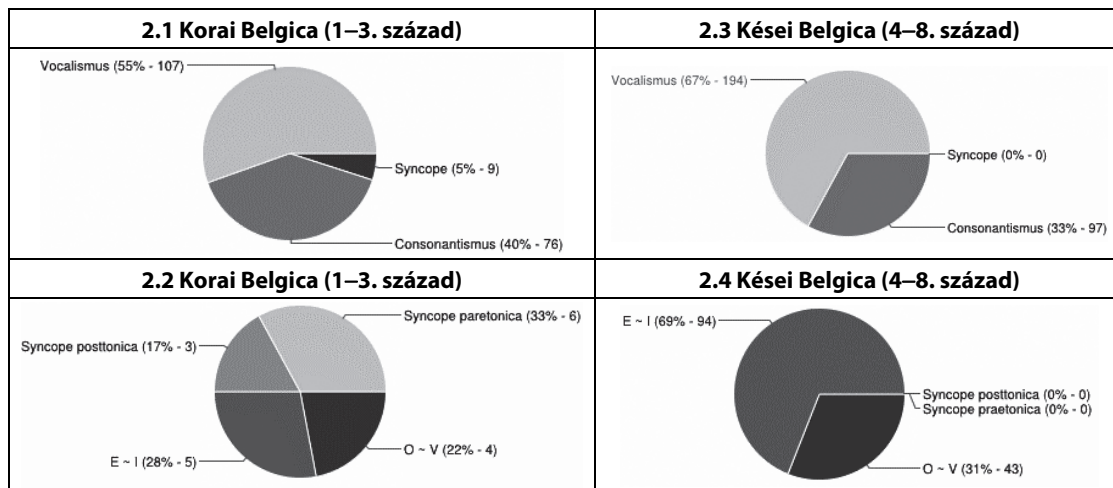
¹⁶ E provincia adatait nagyrészt Fodor Krisztina (valamint Ambrus Lehel) rögzítette a következő gyűjteményekből: RICG, ILingons, ILB2, CSIR-D, FITrier, Finke, Ness-Lieb, Nesselhauf, Schillinger, ILTG és Lehner.

¹⁷ A korai korszak adatait az Adatbázisban a következő LLDB-számú adatlapok tartalmazzák: 4474, 4555, 4893, 4902, 5076, 5077, 5085, 5101, 5125 (= 9); az egyetlen datálatlan, és ezért figyelmen kívül hagyott adatlap pedig ez: 5212.

¹⁸ Az *eli* és *o/u* hangszín-fúziók korai korszakbeli adatai a következők: é > I : 3, e > I : 1, i > E : 1 (= 5) és o > V : 1, o > V : 1, u > O : 2 (= 4); a kései korszakbeli adatok pedig a következők: é > I : 2, é : > I : 10, í : > E : 4, í > E : 42, i > E : 28, e > I : 2, e : > I : 6 (= 94) és ó > V : 1, ó : > V : 3, ú > O : 4, o : > V : 1, o > V : 3, u > O : 31 (= 43).

ADAMIK Béla

hiányát a kései korszakban, amelyre már Herman József is felfigyelt (1990=1984, 58), megerősítik a 2. táblázat kontrasztív adatai is.

2. diagram-csoport. Belgica

2. táblázat. Belgica

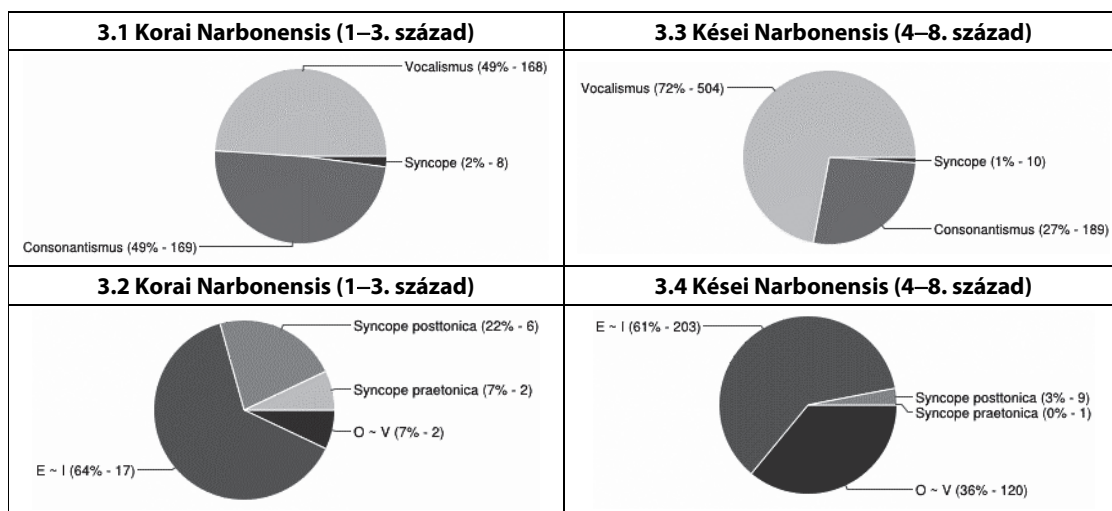
Korai Belgica (1–3. század)			Kései Belgica (4–8. század)		
syncope praetonica 7			syncope praetonica 0		
KN 0			KN 0		
TN 7	DECM ANI = <i>Decimani</i> , DECMNVS = <i>Decimanus</i> / <i>Deciminus</i> , DECMILLA = <i>Decimilla</i> , DECM LLVS = <i>Decimillus</i> , MAXMINVS = <i>Maximinus</i> (2), {MAX MINIA = <i>Maximiniae</i> ??}		TN 0		
syncope posttonica 3			syncope posttonica 0		
KN 0			KN 0		
TN 3	ACVM NA = <i>Acumina</i> , HILARICLVS = <i>Hilariculus</i> , PATERCLV = <i>Paterculus</i>		TN 0		
syncope 0	Kontrasztok	egyéb 6	syncope 0	Kontrasztok	egyéb 39
[* MONMENTVM = <i>monumentum</i> / <i>monimentum</i>]	MONI MET[VM], MONI MINTO, MO NIMI [NTVM], MONIM ENTON , MVNIMIN [TVM], MONIM ENTV = <i>monumentum</i> / <i>monimentum</i>		[*SAECLO = <i>saeculo</i>] [*POSTVS = <i>positus</i>] [*TVMLO = <i>tumulo</i>] [*TITLVM = <i>titulum</i>]	SECVLO = <i>saeculo</i> (2) POSETVS = <i>positus</i> TOMOLO = <i>tumulo</i> TE TVLV, TETVLVM (9), TETOLVM (12), TETOLVN (2), [T]ETVLO, TITOLVM (5), TITOLV, TITOLO, TITVLV (3), TITVLO = <i>titulum</i>	

A szinkópának már a korai korszakbeli adatoltsága is bizonytalannak tűnik a kontrasztív adatok tükrében, hiszen a *monumentum/monimentum* szó hat, szinkópátlan, de egyéb hibát tartalmazó előfordulása (pl. MONIMINTO) mellé egyetlenegy szinkópált forma sem társul (mint lenne pl. egy *MONMENTVM). Ráadásul a szinkópa összes példája tulajdonnévben adatolt, így a megjelenése nyelven kívüli, névtani tényezőkkel is magyarázható. A kései adatoltságának teljes hiányát azonban már teljes egyértelműséggel igazolják a 2. táblázat kontrasztív példái: a 39 szinkó-

pálatlan, de más hibát felmutató forma közül (köztük 35 eset a *titulus* változataira vonatkozik, pl. TETOLVM, TITOLO) egynek sincsen szinkópált változata, mint amilyen pl. a máshol adatolt *TITLVM lenne.¹⁹

3. Narbonensis

A harmadik vizsgálatba vont provincia Gallia Narbonensis²⁰: e provincia adatszerkezetét a 3. *diagramcsoport* tükrében fogjuk megvizsgálni.

3. *diagramcsoport*. Narbonensis

A 3.1-es (345 adat = 100%) és 3.3-as (703 adat = 100%) tagolatlan diagramok mutatják, hogy Narbonensisben a szinkópa korai, amúgy is alacsony 2%-os aránya a kései korszakban 1%-ra csökkent. A tagolt, leszűkített tartalmú 3.2-es (27 adat = 100%) és 3.4-es (333 adat = 100%) diagramok alapján azonban itt is jóval drasztikusabb a visszésés: a két szinkópatípus együttes aránya a korai 29%-ról (SyPr 7% + SyPo 22%) 3%-ra csökkent a kései korszakban (SyPr 0% + SyPo 3%),²¹ és ezzel párhuzamosan az *eli* és *ou* fúziók aránya a korai 71%-ról (64% + 7%) kései 97%-ra (61% + 36%) növekedett.²²

¹⁹ A *titulus* szinkópált változata Pannoniában 5, Moesia Inferior-ban 3, Daciában 2, Hispania Citeriorban 1 alkalommal adatolt a 2013. 12. 31-ig felvitt adatlapok között. A kontrasztív példák között egy olyan van, amelynek lenne szinkópált változata: LLDB-5212: syncope praetonica, MONMENT|VM = *monumentum*, ILingons 524, 1–2 = CIL 13, 5838, 1–2, Belgica, Andemantunnum, keltezés egyelőre azonban ennél nem adható meg.

²⁰ E provincia adatait Ötvös Zsuzsanna rögzítette a következő gyűjteményekből: RICG, ILN, ICALvet, INimes, ILHSavoie és RISch.

²¹ A korai korszak adatait az Adatbázisban a következő LLDB-számú adatlapok tartalmazzák: 55, 1537, 2242, 2257, 15646, 15651, 15790, 17382 (= 8), a kései korszakbeli adatok pedig a következők: 4134, 4203, 4244, 4269, 7466, 9566, 10276, 13995, 14000, 14007 (= 10); az egyetlen datálatlan, és ezért figyelmen kívül hagyott adatlap pedig ez: 2561.

²² Az *eli* és *ou* hangszín-fúziók korai korszakbeli adatai a következők: *i* > *E*: 5, *i* > *E*: 1, *é* > *I*: 2, *é* > *I*: 1, *e* > *I*: 1, *e* > *I*: 2, *i* > *E*: 5 (= 17) és *ó* > *V*: 1, *u* > *O*: 1 (= 2); a kései korszakbeli adatok pedig a következők: *i* > *E*: 37, *i* > *E*: 4, *é* > *I*: 5, *é* > *I*: 33, *e* > *I*: 12, *i* > *E*: 100, *e* > *I*: 7, *i* > *E*: 5 (= 203) és *ó* > *V*: 4, *ú* > *O*: 29, *ó* > *V*: 12, *o* > *V*: 5, *o* > *V*: 4, *u* > *O*: 66 (= 120).

ADAMIK Béla

A szinkópa produktivitásának és gyakoriságának csökkenő tendenciáját megerősítik a 3. táblázat kontrasztív adatai is, ugyanakkor azonban árnyalják is a fenti diagramokból kibontakozó képet.

3. táblázat. Narbonensis

Korai Narbonensis (1–3. század)			Kései Narbonensis (4–8. század)		
syncope praetonica 2			syncope praetonica 1		
KN 1	VTRICLARIOR = <i>utriculariorum</i>		KN 1	BENDICTVS = <i>benedictus</i>	
TN 1	DECMINA = <i>Decumina / Decimina</i>		TN 0		
syncope posttonica 6			syncope posttonica 9		
KN 3	AVNCLO = <i>avunculo</i> , RETICLV[M] = <i>reticulum</i> , VERNACL = <i>vernaculae</i>		KN 9	DECNA = <i>decima</i> , DOMNI (3) = <i>domini</i> , NA TALBS = <i>natalibus</i> , SAECLA, SECLVM, SECLO (2) = <i>saecula, -um, -o</i> (mind versben)	
TN 3	HERCLI = <i>Herculi</i> , MANB = <i>Manibus</i> , PATERCLAE = <i>Paterculae</i>		TN 0		
syncope 0	Kontrasztok	Egyéb 2	syncope 9	Kontrasztok	egyéb 55
[*TITLVM = <i>titulum</i>]	TITVLVM FERALE = <i>titulum feralem</i> , TETVLVM = <i>titulum</i>		[*TITLVM = <i>titulum</i>]	TETOLIS, TETOL, TETVLVM = <i>titulis, -o, -um</i>	
			[*TVMLVM = <i>tumulum</i> , {TOMVM = <i>tomlum?</i> pro 'tumulo'}]	TVMOLVM (3), TVMOLO (13), TVMVLVM, TOMVLO (6), TOMOLO (11) = <i>tumulo</i> , TVMOLVM (2), TOMOLOM, TOMOLVM, TOMOLV = <i>tumulum</i> , TOMVLVS = <i>tumulus</i>	
			NA TALBS = <i>natalibus</i>	NATALEBVS = <i>natalibus</i>	
			DECNA = <i>decima</i>	DVODECEMA (2), DECEMA, DECEMO = (<i>dou</i>) <i>decima, -o</i>	
			DOMNI (3) = <i>domini</i>	DOMENA = <i>domina</i>	
			[*MONMENTO = <i>monumento</i>]	MONOMEN[TO] = <i>monumento</i>	
			{ SAECLA, SECLVM, SECLO (2) = <i>saecula, -um, -o</i> (mind versben)}	SECOLO = <i>saeculo</i> (4), SECV[= <i>saeculo</i> (mind prózában)	

Narbonensis korai fázisában a kontrasztív példáknál nem találtunk szinkópált változatot (mint lenne a *TITLVM) csak két szinkópátlan, de más hibát tartalmazó variánst (egy semleges nemű TITVLVM és egy TETVLVM formát). A kései korszakban azonban már lehetett néhány kontrasztív párt regisztrálni, mint DOMNI (*domini*) és DOMENA (*domina*), DECNA (*decima*) és DECEMA (*decima*) és NATALBVS (*natalibus*) és NATALEBVS (*natalibus*). Ebből azonban nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, egyrészt mert a SECLO–SECOLO párokat ki kellett zárni a vizsgálatból, ti. a szinkópált párok csak verses feliratokban adatoltak, ahol használatuk normatívnak számít.²³ Másrészt a kontrasztív anyag legnagyobb hányadát képező 55 darab szinkópátlan, de más hibákat tartalmazó formának hiányoznak a szinkópált változatai: a 40 darab TOMOLO típusú változatnak, a 3 darab TETOLIS típusú variánsnak és az egyetlen MONOMEN[TO] formának nem adatoltak a szinkópált megfelelői, nincsen *TVMLVM sem *TITLVM

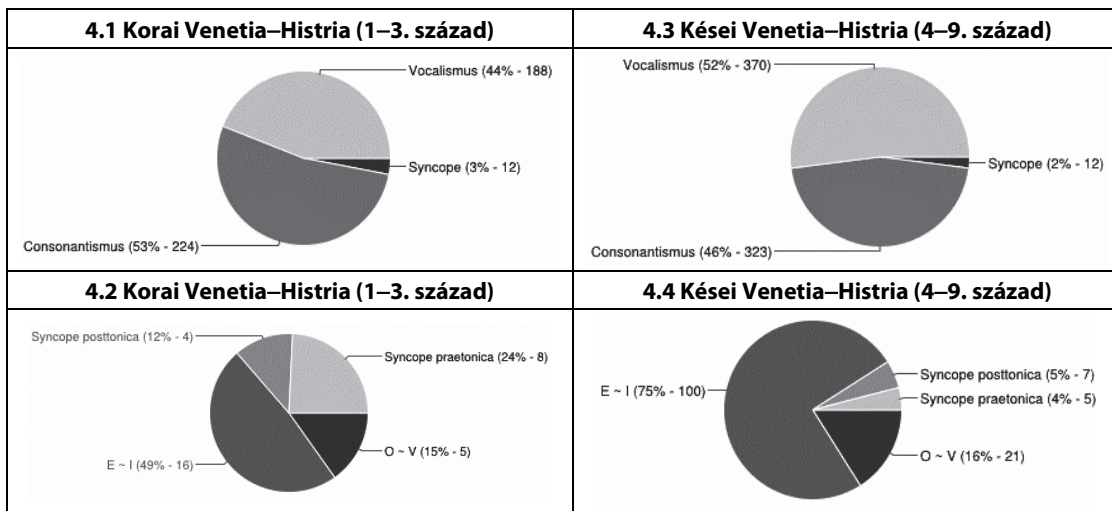
²³ Vö. pl. *saecli* Ovidiusnál, *Epistulae ex Ponto* 2, 8, 25.

A szinkópa gyakorisága a kései latin nyelvben...

sem *MONMENTO. Röviden, Narbonensisben mindvégig jelenlévő, de elszigetelt jelenség volt a szinkópa.

4. Venetia–Histria

A negyedik vizsgálatba vont provincia Venetia–Histria,²⁴ amelynek adat-profiljait a 4. diagramcsoport tükrében fogjuk görcső alá venni.

4. diagramcsoport. Venetia–Histria

A 4.1-es (424 adat = 100%) és a 4.3 (705 adat = 100%) tagolatlan diagramok itt is csak csekély csökkenést mutatnak a szinkópa tekintetében: a korai 3%-os arány kései 2%-ra esett vissza. A leszűkített tartalmú, tagolt 4.2-es (33 adat = 100%) és 4.4-es (133 adat = 100%) diagram alapján azonban – immár kevésbé meglepő módon – jóval jelentősebb visszaesés regisztrálható: a két szinkópatípus együttes 36%-os korai korszakbeli aránya (SyPr 24% + SyPo 12%) 9%-ra esik vissza a kései korszakban (SyPr 4% + SyPo 5%).²⁵ Ezzel párhuzamosan, az *e/i* és *o/u* fúziók aránya a korai 64%-ról (49% + 15%) kései 91%-ra (75% + 16%) emelkedik.²⁶

E két egymással ellentétes folyamat nyelvi valóságát megerősítik a 4. táblázat Kontrasztok részének adatai is.

Venetia–Histria korai és kései fázisában egy-egy kontrasztív párt tudtunk kimutatni, a koraiakban az ANNVCLA–ANICVLA párt *annicula* helyett, a késeiben pedig a DOMNI–DOMINE

²⁴ E provincia adatait Zimonyi Ákos rögzítette a következő gyűjteményekből: InscrAqu, InscrIt, Pais, CIL, AE és IEAquil.

²⁵ A korai korszak adatait az Adatbázisban a következő LLDB-számú adatlapok tartalmazzák: 11239, 11240, 11241, 11251, 11529, 12609, 12612, 12637, 13001, 13002, 17158, 20944 (= 12); a kései korszakbeli adatok pedig a következők: 11865, 11979, 12115, 12219, 12303, 12550, 13000, 16042, 21190, 21279, 22953, 23432 (= 12); a datálatlan, és ezért figyelmen kívül hagyott adatlapok pedig ezek: 16023, 21280, 23363, 23553, 23560, 23571, 23715, 24024 (= 8).

²⁶ Az *e/i* és *o/u* hangszín-fúziók korai korszakbeli adatai a következők: *é > I*: 3, *í > E*: 1, *e > I*: 2, *i > E*: 2, *i > E*: 8 (= 16) és *o > V*: 1, *u > O*: 3, *ó > V*: 1 (= 5); a kései korszakbeli adatok pedig a következők: *é > I*: 6, *é > I*: 1, *í > E*: 6, *í > E*: 11, *i > E*: 4, *i > E*: 59, *e > I*: 7, *e > I*: 6 (= 100) és *ó > V*: 3, *ú > O*: 1, *ó > V*: 4, *o > V*: 1, *o > V*: 2, *u > O*: 1, *u > O*: 7 (= 21).

ADAMIK Béla

párt *domini* ill. *dominae* helyett. A kései korszakban a szinkópa visszaszorulását azonban – a SECLO–SECVLO pár kirekesztését követően – jól mutatja az a tény, hogy a többi szinkópálatlan, de amúgy hibás alaknak nem adatolt szinkópált változata: az 5 darab DEPOSETVS típusú és a 2 darab TITOLVM típusú változatnak nem adatolt *DEPOSTVS vagy *TITLVM megfelelője. Röviden, a szinkópa Venetia–Histriában mindvégig jelenlévő, de elszigetelt jelenség maradt.²⁷

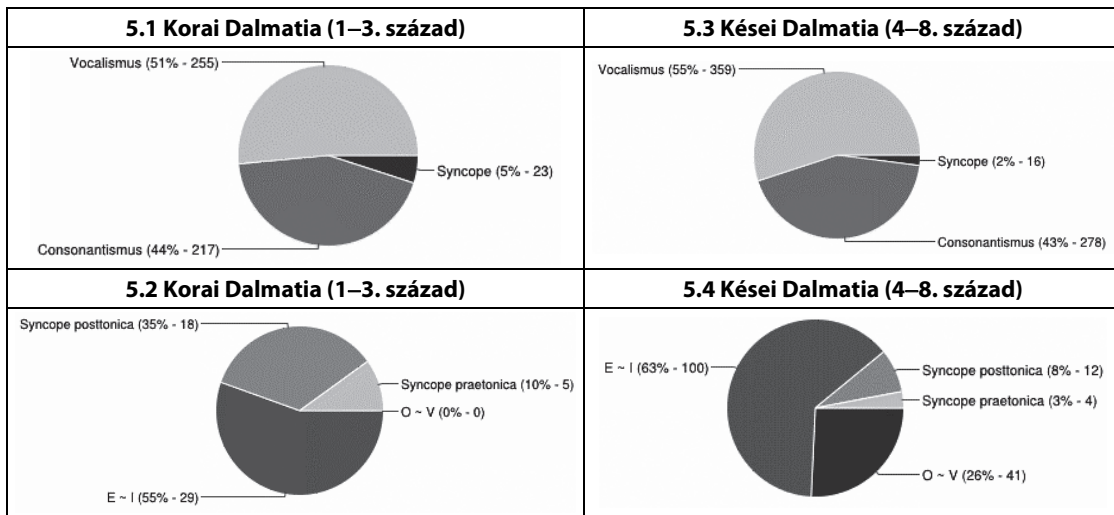
4. táblázat. Venetia–Histria

Korai Venetia–Histria (1–3. század)			Kései Venetia–Histria (4–9. század)		
syncope praetonica 8			syncope praetonica 5		
KN 1			KN 1	VETR ANVS = <i>veteranus</i> (2)	
TN 8	AESCLAPIO = <i>Aesculapio</i> (3), DOMNABVS = <i>Dominabus</i> (2), HERCLIANO = <i>Herculiano</i> , SCVBL = <i>Scubulorum</i> , TREBLANO = <i>Trebulano</i>		TN 3	MASC LINA = <i>Masculina</i> , PROCLINAE = <i>Proculinae</i> , PROCLIANVS = <i>Proculianus</i>	
syncope posttonica 4			syncope posttonica 7		
KN 1	ANNVCLA = <i>annicula</i>		KN 5	DOMNI = <i>domini</i> (2), DVLCISSMSI = <i>dulcissimi</i> , PROTICTORBVS = <i>protectoribus</i> , SECLO = <i>saeculo</i> (versben)	
TN 3	APLO = <i>Apulo</i> , DOMNAE = <i>Dominae</i> , PROCLAE = <i>Proclae</i>		TN 2	DOMNIGA = <i>Dominica</i> (← <i>Domna</i>), PVLLICLA = <i>Pullicula</i>	
syncope 1	Kontrasztok	egyéb 1	syncope 3	Kontrasztok	egyéb 14
ANNVCLA = <i>annicula</i>		ANICVLA = <i>annicula</i>	DOMNI = <i>domini</i> (2) [*DEPOSTVS = <i>depositus</i>]	DOMINE = <i>Dominae</i> (2) DEPOSETVS (4), DEPOSITV = <i>depositus</i>	
			{SECLO = <i>saeculo</i> (versben)}	SECVLO (4), SECV LVM = <i>saeculo</i> (mind prózában)	
			[*TITLVM = <i>titulum</i>]	TITOLVM, TITV LV = <i>titulum</i>	

²⁷ Ezen a ponton módosíthatjuk HERMAN 1990=1984, 57 kijelentését: „La syncope est courant dans le Nord-Est: Vénétie, Istrie, Aquilée et ses environs”, és (58. o.): „La syncope est présente en masse dans le latin épigraphique du Nord-Est de l’Italie, alors que les dialectes romans qui s’y parlent aujourd’hui y sont plutôt réfractaires.” Herman e kijelentéseit ZAMBONI (1965–66, 509-510) kronológiailag differenciálatlan adattárára alapozta: abban azonban sok datálatlan és köztársaságkori előfordulás található, amelyek így felhasználhatatlanok jelen gyakorisági vizsgálat számára. Eredményeink arra utalnak, hogy a terület latin és újlatin/román nyelve között nem volt diszkrépancia a vizsgált jelenség tekintetében.

5. Dalmatia

Az ötödik, s egyben utolsó provincia Dalmatia,²⁸ amelynek adat-profiljait az 5. diagramcsoport tükrében fogjuk görcső alá venni.

5. diagramcsoport. Dalmatia

Az 5.1-es (495 adat = 100%) és 5.3 (653 adat = 100%) tagolatlan diagramok mutatják, hogy Dalmatiában is csökkenés állt be a szinkópa tekintetében: a korai 5%-os arány 2%-ra esett vissza a kései provinciában. A tagolt, leszűkített tartalmú 5.2-es (52 adat = 100%) és 5.4-es (157 adat = 100%) diagramok itt is jelentősebb visszaesést tükröznek. A két szinkópatípus együttes 45%-os (SyPr 10% + SyPo 35%) aránya a korai provinciában 11%-ra csökkent a kései korszakban (SyPr 3% + SyPo 8%),²⁹ és fordítva, az *eli* és *ou* hangszínfúziók aránya a korai 55%-ról (55% + 0%) 89%-ra (63% + 26%), emelkedett a kései provinciában.³⁰

E jelentős, de a többi területhez képest mégis mérsékeltebb csökkenés alapján feltételezhetjük, hogy a kései Dalmatiában a szinkópa gyakoribb és produktívabb volt, mint a többi vizsgált provinciában. Ezt a feltételezésünket megerősítik az 5. táblázat kontrasztív adatai is.

Dalmatia mindkét vizsgált korszakában szignifikáns mennyiségű kontrasztív pár regisztrálható: a korai korszakban a FELICLE (3 változatban) – FEL|ICVLE (1 változatban) pár a *Felicula* helyett, illetve az INFILI|CISMAE (3 változatban) – INFELICES|SIMAE (7 változatban 17 előfordulással) pár az *infelicissimae* helyett. A kései korszakra még ennél is több változat-pár állítható föl: POSTVS–DIPOSITVS *depositus* helyett, illetve DEPOSTIO–[D]EPOSETIO *depositio* helyett,

²⁸ E provincia adatait magam rögzítettem a következő gyűjteményekből: ILJug és Salona (ennek EDCS-beli rövidítése: Salona-04).

²⁹ A korai korszak adatait az Adatbázisban a következő LLDB-számú adatlapok tartalmazzák: 868, 964, 1386, 3427, 3432, 3896, 4045, 4054, 4110, 4701, 5276, 5281, 5863, 9173, 9253, 9289, 14353, 14354, 14403, 14405, 14415, 14603, 22189 (= 23); a kései korszakbeli adatok pedig a következők: 1820, 1825, 3442, 9306, 10843, 10849, 14171, 14246, 14266, 14273, 14359, 14361, 14375, 18400, 20278, 20279 (= 16); az egyetlen datálatlan, és ezért figyelmen kívül hagyott adatlap pedig ez: 14289.

³⁰ Az *eli* és *ou* hangszín-fúziók korai korszakbeli adatai a következők: *é > I*: 1, *í > E*: 2, *é > I*: 6, *i > E*: 7, *e > I*: 9, *e > I*: 4 (= 29); az *ou* fúzióra egyetlen példát sem tudtunk rögzíteni); a kései korszakbeli adatok pedig a következők: *í > E*: 20, *í > E*: 1, *é > I*: 3, *é > I*: 5, *e > I*: 7, *e > I*: 14, *i > E*: 3, *i > E*: 47 (= 100) és *ú > O*: 8, *ó > V*: 6, *ó > V*: 3, *u > O*: 1, *u > O*: 9, *o > V*: 3, *o > V*: 11 (= 41).

ADAMIK Béla

TVMLVM–TVMOLVM *tumulum* helyett, DOMNICAЕ–DOMENE[C *Dominicae* helyett és INFELICISMO–INFELICISSIME *infelicissimo* helyett. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szinkópátlan, de más hibát tartalmazó SECVLI és TETO[LVM] változatoknak nem adatolt a szinkópált variánsa (*SAECLI és *TITLVM). Röviden, a szinkópa a többi vizsgált területhez hasonlóan Dalmatiában is visszaszorult, de mérsékeltebb ütemben, így válik érthetővé – a kontrasztív példapárokknak is köszönhetően – markánsabb jelenléte a kései provincia anyagában.

5. táblázat. Dalmatia

Korai Dalmatia (1–3. század)			Kései Dalmatia (4–8. század)		
syncope praetonica 5			syncope praetonica 4		
KN 4	BEN MERENTI (2), VEN MERENTI = <i>benemerenti / bene merenti</i> , VETR = <i>veterano</i>		KN 1	ABTISSA = <i>abbatissa</i>	
TN 1	DOM TIANVS = <i>Domitianus</i>		TN 3	PROCLINA = <i>Proculina</i> , PROCLINI = <i>Proculini</i> , VETRANIO = <i>Veteranio</i>	
syncope posttonica 18			syncope posttonica 12		
KN 6	ANNVCLO = <i>anniculo / annuculo</i> , INEELICISSME, INFIL CISMAE = <i>infelicissimae</i> , VI FELICISMO = <i>infelicissimo</i> , RARISMO = <i>rarissimo</i> , VILCVS = <i>vilicus</i>		KN 7	INFELICISMO = <i>infelicissimo</i> ,]EPOSTVS = <i>-epositus</i> , [D]EPOSTIO, DEPOSTIO (2) = <i>depositio</i> (← <i>depostus</i>), POST[A] = <i>posita</i> , TVMLVM = <i>tumulum</i>	
TN 12	APRICLVS = <i>Apriculus</i> , [DO]MNO, DOMNE = <i>Domino, -ae</i> , FELICLA, FELICLE (2) = <i>Feliculae</i> , MASCLI = <i>Masculi</i> , PROCLA (2), PROCLI, PROCLO (2) = <i>Procula, -i, -o</i>		TN 5	DOMNIC[AE], [DO]MNICAЕ = <i>Dominicae</i> (← <i>Domna</i>), PRO]CLO = <i>Proculo</i> , RVSTCVS = <i>Rusticus</i> , VERNACLA = <i>Vernacula</i>	
syncope 6	Kontrasztok	egyéb 18	syncope 9	Kontrasztok	egyéb 13
FELICLA, FELICLE, FELICLAE = <i>Feliculae</i>	FEL ICVLE = <i>Feliculae</i>		POST[A],]EPOSTVS = <i>-posita, -us</i> , DEPOSTIO (3) = <i>depositio</i> (← <i>depostus</i>)	DIPOSIT, DIIOSITVS = <i>depositus</i> , [D]EPOSETIO = <i>depositio</i>	
INEELICISSME, INFIL CISMAE = <i>infelicissimae</i> , VI FELICISMO = <i>infelicissimo</i>	INFELICISSIME (9), IN FELICISIME (2), INFELICES SIMAE, = <i>infelicissimae</i> , IN FELICISIMI = <i>infelicissimi</i> , INF LICISSIMO, INFIL ICSSIMO, IN FILICIS = <i>infelicissimo</i>		TVMLVM = <i>tumulum</i>	TVMOLVM = <i>tumulum</i>	
			DOMNIC[AE], [DO]MNICAЕ = <i>Dominicae</i> (← <i>Domna</i>)	DOMENE[C = <i>Dominicae / -o</i> , PER DOMINO MEVM = <i>per Dominum meum</i>	
			INFELICISMO = <i>infelicissimo</i>	INFELICISSIME (3) = <i>infelicissimae</i>	
			[*SAECLI = <i>saeculi</i>]	SECVLI, SECVLO = <i>saeculi, -o</i> (mind prózában)	
			[*TITLVM = <i>titulum</i>]	TITVLVM POSITVM [E]ST = <i>titulus positus est</i> , TETO[LVM] = <i>titulum</i>	

4. Összegzés

Vizsgálataink eredményeképpen, a 6. összegző táblázat segítségével a következő, a szakirodalomban nagyrészt előzmények nélküli konklúziókat vonhatjuk le.

6. táblázat

↓ = csökkenés	1. Aquitania		2. Belgica		3. Narbonensis		4. Venetia-Histria		5. Dalmatia	
↑ = növekvés	2-4. diagr.	1-3. diagr.	2-4. diagr.	1-3. diagr.	2-4. diagr.	1-3. diagr.	2-4. diagr.	1-3. diagr.	2-4. diagr.	1-3. diagr.
1. Korai	45%	4%	53%	5%	29%	2%	36%	3%	45%	5%
= állandó	↓		↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
2. Kései	7%	4%	0%	0%	3%	1%	9%	2%	11%	2%

1. A vizsgált területeken a szinkópa csak a korai korszakokban tartható viszonylag gyakori jelenségnek, tehát az első 3 évszázadban,³¹ de már ekkor is mutathatók ki területi különbségek a kiválasztott provinciák között. A 6. táblázat alapján a szinkópa korai gyakorisága tekintetében a következő rangsor állítható fel: első helyen *Belgica* (53%) áll, öt követi holtversenyben a 2-3. helyen Dalmatia (45%) és Aquitania (45%) majd következik a 4. helyen Venetia-Histria (36%) és utolsó 5. helyre pedig Narbonensis (29%) kerül.

2. A vizsgált területek kései korszakában, azaz a 4-8. század között, a szinkópa mindenhol erősen visszaszorult, Belgicában pedig teljesen eltűnt. Területi különbségek e korszakban is kimutathatók, azonban a vizsgált területek gyakorisági rangsora jelentősen módosult: Dalmatia került az első helyre (11%), Venetia-Histria följött a második helyre (9%), Aquitania lett, maradt a 3. (7%), Narbonensis előre lépett a 4. helyre (3%) és *Belgica* lett az 5. és egyben abszolút utolsó (0%).

3. Vizsgálatainknak a fenti, 6. táblázatban összefoglalt eredményei egyúttal cáfolni látszanak azokat a nemzetközi szakirodalomban cirkuláló, immár megalapozatlannak nyilvánítható nézeteket, miszerint, ahogy Loporcaro fogalmaz: „a szinkópának... világosan közös, össz-román magja van, amelyik a kései latinban gyökeredzik, ahol *nagy tömegben* adatolt (*massively attested*)”, vagy ahogy Lloyd írja: „A szinkópát a latinnak egy olyan variábilis szabályaként foghatjuk fel, amelyik egyre több szóra és egyre több fonológiai kondícióra terjedt ki, mígnem végül a *nyelvi kategorikus szabályává vált.*”³² (kiemelések tőlem)

Hogy vizsgálataink ezekkel a nézetekkel éppen ellentétes következtetésekre juthattak,³³ az elsősorban Herman József munkásságának köszönhető, hiszen az ő ösztönző támogatása nélkül, a részünkre megbízható adatok tömegét biztosító „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa” sem jöhetett volna létre.

³¹ Ennek a képnek megfelel, hogy a pompeji feliratokról VÄÄNÄNEN (1966³, –45) viszonylag sok szinkópát tudott feltárni, lévén e feliratok többsége a Kr. u. 62–79 közötti időszakra datálható, vö. VÄÄNÄNEN (1966³, 14).

³² LLOYD 1987, 199–200: „Syncope can ... be conceived of as a variable rule of Latin which gradually expanded to more and more words and to more and more phonological conditions until finally it became a categorical rule of the language....” (Ezt a megalapozatlan nézetet mindenféle kritika nélkül idézi ADAMS 2013, 100).

³³ Eszerint sem az ófrancia és óprovanszál (vö. HERMAN 2003, 89. szerint az általános magánhangzó-kiesés a Gallorómánban a 7-8. században történt meg), sem a dalmát (vö. MIHÄESCU 1993, 98) radikális szinkópának sincsen előzménye a latin feliratok anyagban: mivel az Adatbázisban a legkésőbbi datált szinkópáink a 7. századból származnak, a gallorómán általános magánhangzó-kiesés a 8. században, a dalmáté pedig a 8. században vagy azután következhetett be.

ADAMIK Béla

Bibliográfia:

- ADAMIK Béla 2010. *In memoriam* Herman József: A Késő latin nyelvtörténeti adattártól a Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisáig. *Antik Tanulmányok* 54, 311–321.
- ADAMIK Béla 2012. A császárkori feliratok vulgáris latin nyelvi adatainak dialektológiai érvényessége. *Antik Tanulmányok* 56, 91–105.
- ADAMIK, Béla (közlésre elfogadva). The Frequency of Syncope in the Latin of the Empire: A Statistical and Dialectological Study Based on the Analysis of Inscriptions. In: Poccetti, P. (ed.), *Proceedings of the XVIIth International Colloquium of Latin Linguistics, May 20th – May 25th 2013, Italy, Rome*. (vö. <http://real.mtak.hu/10275/>)
- ADAMS, James Noel 2013. *Social Variation and the Latin Language*. Cambridge.
- CROSS, Ephraim 1930. *Syncope and Kindred Phenomena in Latin Inscriptions: from the Parts of the Roman World Where Romance Speech Developed*. New York.
- GAENG, Paul A. 1968. *An Inquiry into Local Variations in Vulgar Latin as Reflected in the Vocalism of Christian Inscriptions*. Chapel Hill.
- HERMAN, József 1984 = 1990. *L'évolution du latin dans les provinces de l'Empire. Problèmes et perspectives*. In: id. *Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique*, réun. S. Kiss, Tübingen, 1990. 55-61 (= Harmatta, J. (ed.), *Proceedings of the VIIth Congress of the International Federation of the Societies of Classical Studies 2*. Budapest, 1984. 305-310).
- HERMAN, József 2003. *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Budapest.
- LEUMANN, Manu 1977. *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München.
- LLOYD, Paul M. 1987. *From Latin to Spanish I: Historical Phonology and Morphology of the Spanish Language*. Philadelphia.
- LOPORCARO, Michele 2011. *Syllable, Segment and Prosody*. In: Maiden, M. – Smith, J. C. – Ledgeway, A. (eds.), *The Cambridge History of the Romance Languages: Volume 1, Structures*. Cambridge. 50–108, 684–689.
- MIHĂESCU, Haralambie 1993. *La langue dalmate*. In: id. *La romanité dans le sud-est de l'Europe*. București. 91–130.
- OMELTCHENKO, Stephen W. 1977. *A Quantitative and Comparative Study of the Vocalism of the Latin Inscriptions of North-Africa, Britain, Dalmatia and the Balkans*. Chapel Hill.
- VÄÄNÄNEN, Veikko 1981³. *Introduction au latin vulgaire*. Paris.
- VÄÄNÄNEN, Veikko 1966³. *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*. Berlin.
- ZAMBONI, Alberto 1965–66. *Contributo allo studio del latino epigrafico della X Regio Augustea (Venetia et Histria)*. *Introduzione. Fonetica (Vocalismo)*. AAPat 80. 463–517.